

Masarykova univerzita

Fakulta sociálních studií

Písemná práce

SPR209 Sociální deviace

Jarní semestr akademického roku 2014/15

B

NESPECIFIKOVÁNA KONKRÉTNÍ SKUPINA OSOB BEZ DOMOVA LIŠÍCÍ SE MOTIVEM BEZDOMOVECTVÍ NEBO INFORMACE, ŽE ZVOLENÁ TEORIE JE UNIVERZÁLNĚ PLATNÁ PRO VŠECHNY TYPY BEZDOMOVců – NEBO JSEM TUTO INFCI PŘEHLÉDL? JINAK DOBRÉ

**Bezdomovectví JAKÉ, KOHO? INDIVIDUÁLNÍ,
SKUPINOVÉ, MUŽŮ, ŽEN,...? v Jihomoravském kraji
optikou teorie sociálních vazeb**

Vypracovala:

Klára Blažková (427419): Sociologie - Sociální práce

Úvod

Cílem této písemné práce je zhodnotit, nakolik teorie sociálních vazeb Travis Hirschiho dokáže vysvětlit existenci a příčiny sociálně deviantního jevu bezdomovectví v Jihomoravském kraji. Téma jsem si vybrala z důvodu osobního zájmu o příčiny tohoto sociálně deviantního jevu. Mnoho jedinců se v naší společnosti domnívá, že lidé bez domova si za svoje problémy mohou sami, což samozřejmě není ve všech případech relevantní. Obtížnou životní situaci a deviantní jednání těchto osob ovlivňují i jiné faktory, než vlastní zavinění. Také mě zaujaly výsledky výzkumu bezdomovců, realizovaném Českým statistickým úřadem v rámci celkového sčítání lidu roku 2011, které ukazují nezanedbatelný počet osob bez domova v Jihomoravském kraji, a to 1156 jedinců (Český statistický úřad 2011).

Teorii sociálních vazeb jsem zvolila, protože si myslím, že pomocí této teorie budu schopna vysvětlit určité příčiny a existenci bezdomovectví v Jihomoravském kraji.

Tohoto cíle chci dosáhnout na základě tří kapitol. První se bude zabývat obecně bezdomovectvím, jeho příčinami a výskytem bezdomovectví v Jihomoravském kraji. Druhá kapitola bude popisovat teorii sociálních vazeb a její principy. Třetí kapitola nastíní indikátory umožňující testovat platnost teorie sociálních vazeb a jejich aplikaci. Poslední se bude věnovat závěrečným zjištěním a hodnocením vhodnosti využití dané teorie.

1. Bezdomovectví a jeho výskyt v Jihomoravském kraji

1.1 Pojem bezdomovectví a jeho příčiny

Bezdomovectví znamená extrémní projev sociálního vyloučení, není věcí individuálního výběru, ale je důsledek kontinuálních ekonomických a sociálních sil, je relativní k obecným standardům a podmínkám společnosti a mělo by být raději posuzováno ve svých příčinách, nežli v důsledcích. Definice pojmu bezdomovectví je poměrně obtížná a může být neúplná či vágní (Hradecká, 1996). Vašát (2012) řadí tzv. bezdomovce do třídy nechudších společně s narkomany a některými chudými aktéry, které spojuje absence domova a orientace na venkovní prostředí. Samotný termín bezdomovectví nepovažuje za vhodné využívat, jelikož dle jeho názoru je nesmyslný a funguje jako forma symbolického násilí (Vašát, 2012).

S pojmem bezdomovectví souvisí termín sociální exkluze. „*Bezdomovectví je nepochybně krajní formou sociálního vyloučení a je projevem extrémní chudoby. Vyjadřuje existenci osob, které ztratily (nebo nikdy neměly) bydlení, rodinné zázemí a sociální postavení.*“ (Štěchová 2008: 38).

Hradecká a Hradecký (1996) rozlišují tři skupiny bezdomovecké populace, a to zjevné, skryté a potenciální bezdomovectví. Skupina zjevných bezdomovců je nejviditelnější a žije na ulicích, nádražích nebo vyhledává ubytování v noclehárnách či azylových domech. Jsou sami, bez zaměstnání, bez vztahu k rodině a mají různé handicap. Skrytí bezdomovci jsou lidé bez přístřeší, kteří se z různých důvodů neobracejí pro pomoc k veřejným či charitativním službám. Skupina potenciálních bezdomovců je tvořena lidmi, kteří žijí v těžkých životních podmínkách, mají rodinné či osobní problémy nebo potíže udržet si byt (Hradecká, 1996).

Vztah většinové společnosti k těmto lidem je spíše negativní, jelikož se domnívají, že si za to mohou sami. Bezdomovci se často stávají odchovanci dětských domovů, kteří nejsou připraveni na samostatný život, chybí jim vzdělání i kvalifikace (Hradecká, 1996).

Existují různé faktory vyvolávající fenomén bezdomovectví. Hradecká a Hradecký (1996) je dělí na subjektivní a objektivní, které nelze od sebe striktně oddělit, jelikož se vzájemně ovlivňují.

Subjektivní jsou ovlivněny jednotlivci, rodinami, společenskými skupinami, věkem, charakterem, schopnostmi apod. Lze je rozdělit do čtyř kategorií, a to materiální, vztahové, osobní a institucionální. Mezi *materiální* patří ztráta bydlení, nejisté bydlení, ztráta zaměstnání, nedostatečné příjmy, zadluženost, neschopnost obhospodařovat vlastní rozpočet, ztráta živitele, majetku apod. Do *vztahových* faktorů jsou řazeny změny struktury rodiny, rodinné či manželské problémy, diskriminace ženy, narušené vztahy mezi partnery, mezi rodiči a dětmi, rozvod manželů, násilí v rodině, sexuální zneužívání, osamělost apod. *Osobní* faktory zahrnují mentální retardaci, duševní či tělesnou nemoc, nesamostatnost, osamělost, invalidita, alkoholismus a další závislosti, hráčství a sociální nezralost. Do *institucionálních* faktorů řadíme propuštění z ústavu, vězení a opuštění dětského domova (Hradecká, 1996). Štěchová a kol. (2008) tvrdí, že nejčastějšími individuálními (subjektivními) příčinami jsou nízká úroveň vzdělání, nezaměstnanost, závislost na návykových látkách, problémy v oblasti sociálních vztahů, zdravotní postižení.

Objektivní faktory ovlivňuje sociální politika státu, sociální zákonodárství apod. Působí na dodržování lidských práv, na zachování integrity práva a respektování zásady rovných příležitostí či na vzdělanost a kvalifikaci občanů, na boj s nezaměstnaností, s vyloučením, na sociální ochranu, na zabezpečení ve stáří a nemoci a na mnoho dalších oblastí (Hradecká,

1996). Dle Štěchové a kol. (2008) jsou nejčastějšími strukturálními (objektivními) příčinami strukturální změny ve společnosti, především na trhu práce, změny ve struktuře rodin, nedostatečné zabezpečení bydlení pro osoby opouštějící ústavní zařízení, se zdravotním postižením a sociálně slabé. Patří sem celková sociálně-ekonomicko-politická situace, politika zaměstnanosti, bytová politika a celkové společenské klima, včetně vztahu většinové společnosti k marginalizovaným skupinám.

1.2 Bezdomečtví v Jihomoravském kraji

Dle statistik ČSÚ, jak jsem zmínila výše, je v Jihomoravském kraji celkový počet lidí bez domova 1156, z nichž většina se vyskytuje v Brně. Toto číslo ale zahrnuje pouze jedince, kteří využívají služeb sociálních zařízení a jsou ochotni přijmout nabízenou pomoc. Avšak existují i osoby bez domova, kteří s těmito organizacemi odmítají spolupracovat. Z tohoto důvodu se nepromítají do výsledků výzkumu (Český statistický úřad, 2011).

Dle mého názoru přesnější počty udává projekt „Zjišťování počtu lidí bez domova v Brně“ realizovaný Magistrátem města Brna, jeho Odborem sociální péče roku 2014. Předmětem zájmu byly osoby, které v daném okamžiku neměly zajištěné stabilní bydlení. Zabývá se tedy i jedinci přežívajícím venku, v nejistém či nevyhovujícím bydlení. Bylo též provedeno terénní šetření, tudíž jsou do výzkumu zahrnuti i bezdomovci, kteří nevyužívají sociálních služeb.

Podle tohoto projektu je v březnu 2014 v Brně celkem 1950 lidí bez domova, z toho 1398 mužů a 552 žen. Ve věkové kategorii 18-25 let bylo zaznamenáno 132 osob, v kategorii 26-60 let 1532 lidí a nad 61 let 237 osob. V Brně je také 303 dětí ohrožených bezdomovectvím. Celkem 515 osob pravděpodobně nevyužívá žádného pobytového zařízení, jelikož to jsou jedinci, kteří podle terénního šetření přežívají venku.

Počet bezdomovců v Brně roste, mezi léty 2010 a 2014 přibýlo 596 lidí bez domova. Dle projektu je dáno především z důvodu vyššího počtu lidí řešících svoji situaci pomocí komerčních ubytoven. Počet lidí využívajících standardní pobytové či ubytovací služby (lůžková sociální zařízení, noční krizová centra), se příliš nezměnil. Poměr mužů a žen, kterých se bezdomovectví týká, je konstantní. Tento jev se posunuje do vyšších věkových kategorií, snižuje se podíl mladých bezdomovců do 25 let a naopak stoupá podíl osob starších 60 let (Magistrát města Brna, 2014).

Zapletalová (2006) zkoumala příčiny bezdomovectví u prodejců časopisu Nový Prostor. Zjistila, že u těchto jedinců nepřevládá jeden typ příčin, ale obvykle jejich spolupůsobení. Z individuálních příčin jsou nejčastější ukončení pracovního poměru z důvodu vlastního rozhodnutí nebo v důsledku špatného chování, alkoholismu apod., problémy

s nějakou návykovou látkou, zdravotní problémy, dobrovolná nepřizpůsobivost běžnému stylu života, rozchod s rodinou, nešťastná náhoda. Ze strukturálních se nejčastěji vyskytují nezaviněné ukončení stálého pracovního poměru, nízký příjem ze sociálních dávek, důchodů, ukončení výkonu trestu, propuštění z ústavu/léčebny.

BEZDOMOVCI JSOU HETEROGENNÍ SKUPINA S ODLIŠNÝMI MOTIVY JEJICH VZNIKU, PROTO JE MOŽNÉ PRO RŮZNÉ SKUPINY UŽÍT RŮZNÉ TEORIE, POKUD JE VÁMI VYBBRANÉ TEORIE VAZEB UNIVERZÁLNÍ, MUSÍTE TO UVÉST V ÚVODU!!!

2. Teorie sociálních vazeb a její principy

Autorem teorie sociálních vazeb, která se řadí mezi teorie sociální kontroly, je Travis Hirschi. Základním tvrzením tohoto konceptu je, že k delikventnímu jednání dochází právě tehdy, je-li oslabené nebo narušené pouto ke společnosti (Hirschi 1969: 232). Sklon k deviaci je součástí lidské povahy a vyskytuje se u všech jedinců. Abychom pochopili deviantní jednání, nestačí zkoumat motivační faktor, jelikož deviantní i nedevidantní osoby jsou většinou ovlivněni stejnými tlaky a touží uspokojit stejné potřeby (Mrkvička, 2012). Existují čtyři faktory specifikující vazbu ke společnosti, a to připoutání ke společnosti (attachment), vazba na společnost (commitment), začlenění do společnosti (involvement) a víra (belief).

„Připoutání k ostatním je podle Hirschiho nezbytné k tomu, aby se jedinec zajímal o jejich mínění a přání. Jedná se tedy o jakousi nezbytnou podmínku pro internalizaci norem, protože porušování norem je naopak chování, které je v rozporu s přáními a očekáváními ostatních.“ (Munková 2001: 60). Deviace vzniká tehdy, když jedinec nebere v úvahu přání a očekávání ostatních, je necitlivý vůči jejich názorům, a v důsledku toho se necítí být připoután k normám společnosti. Díky *vazbě na společnost*, člověk investuje svoji osobnost i čas do určitých aktivit, a to vzdělání či zaměstnání, aby ve společnosti dosáhl určitého postavení. Pokud se jedinec rozhodne pro deviantní jednání, musí brát v úvahu rizika ztráty všeho, čeho dosáhl díky vazbám na společnost. *„Začlenění do společnosti je důležité zejména ve vztahu k rozsahu konvenčních aktivit, kterými se jedinec zabývá.“* (Munková 2001: 60) Čím více jedinec bude angažovat v konvenčních aktivitách, tím méně času mu zbývá pro delikventní aktivity. Na toto má vliv začlenění do společnosti. *Víra* znamená přesvědčení jedince, že společenské normy je třeba dodržovat. Velmi důležitá je internacionalizace těchto norem, jelikož devianti i nedevidanti sdílejí společný hodnotový systém, ale liší se v míře důvěry. Normy jsou dodržovány z důvodu strachu z důsledků jejich porušení.

Deviantovi chybí pocit sepejetí s ostatními a necítí se být svázán sociální kontrolou. Hirschi popírá vazbu mezi delikvencí a třídní příslušností. Za nejdůležitější proměnné, ovlivňující vznik deviantního jednání, považuje dohled rodičů, intimitu komunikace s rodiči, citovou identifikaci s rodiči. Významný je vztah jedince k učitelům a škole (Munková, 2001).

Hirschi později s Gottfredsonem vytvořil teorii sebekontroly, označovaná také jako obecná teorie zločinu. Tato teorie tvrdí, že příčinou deviantního jednání je možnost rychlé a vzrušující uspokojení potřeb (Mrkvička, 2012).

3. Indikátory umožňující testovat platnost teorie sociálních vazeb a jejich aplikace

V této části se pokusím využít poznatky o teorii sociálních vazeb popsané v předchozí kapitole a operacionalizovat je do podoby konkrétních pracovních otázek. Tento proces uvádím do přehledné tabulky (tabulka č. 1), kde v levém sloupci uvedu klíčová tvrzení teorie sociálních vazeb a v pravém konkrétní pracovní otázky pro ověření vhodnosti využití pro vysvětlení bezdomovectví v Jihomoravském kraji.

Tabulka č. 1- Operacionalizace

Klíčové tvrzení	Pracovní otázka
Vazba na společnost podporuje jedince k určitým aktivitám (vzdělání, zaměstnání).	Jaké je nejvyšší dosažené vzdělání u osob bez domova? Má jedinec stále zaměstnání? Jakým způsobem tráví svůj (volný) čas? Jak vysoký je příjem osob bez domova? Jaká je jejich finanční a majetková situace? Nemají třeba dluhy?
Jedinec nebere v úvahu přání a očekávání ostatních, je necitlivý vůči jejich názorům, tedy i ke společenským normám.	Jaký je jeho vztah ke společnosti a jeho rodině (či jiným blízkým osobám)? Jak se jedinec chová či choval k ostatním lidem ve svém zaměstnání, pokud nějaké má nebo měl?
Začlenění do společnosti vyjadřuje rozsah konvenčních aktivit jedince.	Kolik času jedinec tráví v zaměstnání, pokud nějaké má? Jak často se věnuje nekonvenčním aktivitám jako je zneužívání alkoholu či jiných návykových látek, hráčství apod.? Využívá nějaké zařízení sociálních služeb, pokud ano, jaké?
Jedna z nejdůležitějších proměnných ovlivňující vznik deviantního jednání je dohled rodičů a vztah s nimi.	Jak moc se lidem bez domova věnovali rodiče? Jaký je jejich vztah k nim? Vyrůstali s nimi vůbec?

VELMI DOBRÉ

Nyní přejdu k aplikaci indikátorů na jev bezdomovectví. Indikátory ukazující na vazbu ke společnosti u osob bez domova mohou vyjadřovat, že příčinou bezdomovectví může být nízké vzdělání, nezaměstnanost, trávení volného času nekonvenčními aktivitami (zneužívání

alkoholu či jiné návykové látky nebo hráčstvím apod., dále nízký příjem, zadluženost či nedostatek majetku. Co se týče indikátorů na připoutání ke společnosti, tak jedinec bez domova je osamělý, což může být příčina i důsledek bezdomovectví. Dalšími ukazateli mohou být problémy v rodině (rozvod, rozchod s partnerem, hádka s rodiči, ztráta živitele, domácí násilí), špatné chování v zaměstnání (bezohlednost vůči pravidlům, ostatním zaměstnancům či zaměstnavateli, alkoholismus), díky čemuž mohla být jeho vazba na společnost narušena. Na začlenění jedince do společnosti ukazuje nulové trávení času v zaměstnání, velmi časté pití alkoholu, zneužívání návykových látek nebo hraní na automatech. Někteří jedinci využívají sociálních služeb, ale někteří ne. Dohled rodičů a vztah s nimi indikují příčiny bezdomovectví jako negativní vztah k rodičům, propuštění z dětského domova, přičemž jedinci neměli možnost v minulosti navázat vztah s rodiči.

4. Závěrečná zjištění a zhodnocení prezentované teorie

Podle mého názoru teorie sociálních vazeb je schopná vysvětlit spíše subjektivní příčiny bezdomovectví, nežli objektivní. Zahrnuje důvody, které jsou v moci jedince či jeho rodiny, aby je ovlivnil, jako je nezaměstnanost, nízké vzdělání, zneužívání alkoholu či jiné návykové látky, hráčství, osamělost, problémy ve vztazích, nízké sociální dovednosti, propuštění z dětského domova apod. Tato teorie poměrně komplexně pokrývá individuální příčiny, kromě těch, na které jedinec nemá tak velký vliv, a to zdravotní či mentální postižení. Tyto problémy mohou způsobit, že jedinec má větší potíže vytvořit si vazbu na společnost, než člověk bez těchto handicapů.

Tato teorie nebere příliš ohled na to, že příčiny bezdomovectví mohou mít objektivní původ. Například nezaměstnanost, nízké vzdělání nebo nízký příjem nemusí být pouze individuálním problémem, ale třeba důsledkem sociální politiky státu, politiky zaměstnanosti, bytové politiky a celkovým celospolečenským klimatem, včetně postoje většiny k marginalizovaným skupinám. Konkrétní příčiny objektivního charakteru mohou tedy být nedostatečný příjem ze sociálních dávek, důchodů, nedostatečné zabezpečení bydlení pro osoby opouštějící ústavní zařízení, zdravotně postižené či sociálně slabé, respektování rovných příležitostí přístupu ke vzdělání atd.

Objektivní příčiny bezdomovectví lze vysvětlit pomocí teorie anomie E. Durkheima. Anomie je stav, kdy přestávají platit obecně závazná pravidla jednání, a chování jedinců není regulováno. Může se stát tedy, že ve společnosti nejsou dána jasná pravidla pro přidělování sociálních dávek nebo důchodů, bydlení pro potřebné apod. Dále taky v důsledku rozvoje

ekonomiky, společnost nemusí být schopna reagovat na měnící se podmínky, kdy například může přibývat vyšší počet chudých a je třeba reorganizovat systém sociálního zabezpečení (např. zvýšit dávky či důchody, aby se tito lidé byli schopni uživit).

Někdy také bezdomovectví může být spojeno s představou, že jedinec si za to může sám a nesnaží se svojí životní situací nic udělat. Dochází vlastně k nálepkování, kdy jedinec přijme tuto nálepkou, je stigmatizován a nesnaží se ze své situace vymanit. Tuto příčinu bezdomovectví může vysvětlit třeba koncept deviantní morální kariéry E. Goffmana (Munková, 2001).

Literatura

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Tab. Bezdomovci podle kraje trvalého pobytu a kraje sečení. *Český statistický úřad* [online]. 2011 [cit. 2015-05-09]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/11308/23212108/bezdomovci_podle_kraje_pobytu.pdf/9eed8f53-9b26-4dc2-a40d-512dec9d4cef?version=1.0

HIRSCHI, Travis. 1969. *Social Bond Theory* [online]. [cit. 2015-05-09]. Dostupné z: https://is.muni.cz/auth/el/1423/jaro2015/SPR209/um/4_Hirschi_social_bond_theory.pdf

HRADECKÁ, Vlastimila a Ilja HRADECKÝ. 1996. *Bezdomovství - extrémní vyloučení 1*. vyd. Praha: NADĚJE, 107 s. ISBN 80-902-2920-4.

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA, ODBOR SOCIÁLNÍ PÉČE. 2014. *Zjišťování počtu lidí bez domova v Brně* [online]. 11 s. [cit. 2015-05-09]. Dostupné také z: http://www.armadaspasy.cz/sites/default/files/projects/brno_sb2014.pdf

MRKVIČKA, M. *Moderní přístupy v sociologických teoriích sociální deviace*. Brno, 2012. 46 s. Bakalářská práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity na katedře sociologie. Vedoucí diplomové práce PhDr. Roman Vido, Ph.D.

MUNKOVÁ, Gabriela. 2001. *Sociální deviace: (přehled sociologických teorií)*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 134 s. ISBN 80-246-0279-2.

ŠTĚCHOVÁ, Markéta, Marina LUPTÁKOVÁ a Bedřiška KOPOLDOVÁ. 2008. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie: závěrečná zpráva* [online]. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 111 s. [cit. 2015-05-09]. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-807-3380-694.

V AŠÁT, Petr. 2012. Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, **48**(2): 36 [cit. 2015-05-09]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/a0a1760f97269d6c0e807e474e6931871e86b307_Mezi%20rezistenci%20a%20adaptaci%202012-2-2.pdf

ZAPLETALOVÁ, Kateřina. 2006. Příčiny bezdomovectví. *Sociální práce* [online]. (1): 119-124 [cit. 2015-05-09]. Dostupné z: <http://www.socialniproce.cz/soubory/2006-1-090221133624.pdf>